

Adam Wójcik-Łużycki

Początek rewaloryzacji zamku w Dzikowie

The beginnings of Dzikow castle renovation

W połowie 2007 roku rozpoczęły się prace remontowe zamku w Dzikowie, najcenniejszego zabytku Tarnobrzega. Wielowiekowa rezydencja Tarnowskich, po II wojnie światowej użytkowana przez szkołę rolniczą, decyzją miejscowych władz samorządowych stała się siedzibą Muzeum Historycznego m. Tarnobrzega.

Wspomnianą decyzję i początek remontu poprzedziły wieloletnie badania obiektu prowadzone przez autora. W ich wyniku udało się ustalić najważniejsze fakty z dziejów tego powszechnie niezbyt znanego zabytku.

Początkiem rezydencji był wzniesiony nad dawnym brodem wiślanym dwór wieżowy (zachodnie skrzydło obecnego zamku). Wzniesiony z cegły, podpiwniczony, o półtorakraktowej dyspozycji wnętrza parteru i piętra, od strony południowej posiadał potężną wieżę na rzucie prostokąta. Zarówno architektoniczny kształt, dyspozycja wnętrza, jak i odsłonięty w piwnicach watek ceglany z charakterystyczną zendrówką w skrajnej komorze południowej świadczą, że dwór ten został wzniesiony w XV wieku.

W 1522 roku dwór ten wraz z całym otoczeniem nabyli od Ossolińskich Tarnowscy, którzy zakładając w I połowie XVII stulecia nowe miasto – Tarnobrzeg, do północno-wschodniego narożnika dworu dobudowali obszerny, piętrowy budynek o dwukraktowej dyspozycji wnętrza, wcześniejsze zaś umocnienia dworu zastąpili murem obronnym i fortyfikacjami bastionowymi. Mimo tej inwestycji rezydencja nie była przez nich na stałe zamieszkała (aż do... lat 30. XIX wieku!). W ostatniej ćwierci XVIII stulecia od strony wschodniej do wzniesionego wcześniej korpusu dobudowano skrzydło wschodnie (równoległe do najstarszej części średniowiecznej). Jest ono częściowo podpiwniczone, o półtorakraktowej dyspozycji wnętrza. Całości nadał szatę barokową, a burząc dawne fortyfikacje i plantując teren, w otoczeniu tak ukształtowanej

siedziby urządzono park krajobrazowy. Po zniszczeniu w 1809 roku przez wojska austriackie zamek został odbudowany dopiero po roku 1834. Autorem odbudowy był Francesco Maria Lanci, który na zlecenie ówczesnych właścicieli zamku, wybitnych kolekcjonerów Walerii i Jana Feliksa Tarnowskich przebudował go na rezydencję-muzeum, jednocześnie nadając jej cechy stylowe neogotyku angielskiego. Tak przebudowany zamek stał się nie tylko siedzibą historycznej rodziny, ale i miejscem przechowywania znakomitej kolekcji dzieł sztuki, pamiątek narodowych, biblioteki i archiwum. Mimo wielu późniejszych planów przebudowy rezydencja dotrwała w prawie niezmiennym kształcie do grudnia 1927, kiedy pożar niemal doszczętnie zniszczył jej wnętrza. Mimo uratowania bezcennych zbiorów, poza ocalałym najstarszym skrzydłem zachodnim, z pozostałej części budowli pozostały jedynie mury konstrukcyjne. Zlecenie przez Tarnowskich odbudowy zamku prof. Wacławowi Krzyżanowskiemu okazało się niezwykle trafnym posunięciem. Krzyżanowski odbudowując rezydencję nie tylko częściowo zmienił układ wnętrza, ale nadał całości cechy stylowe wczesnego baroku Wazów polskich. Mimo kameralnego charakteru zamek zyskał wrażenie obiektu monumentalnego, podkreślającego wielowiekowe trwanie rezydencji historycznego rodu. Tym samym, choć nieco przypadkowo, zamek w Dzikowie jest ostatnią monumentalną realizacją architektoniczną ziemiaństwa polskiego.

Użytkowanie zamku od roku 1944 przez szkołę rolniczą spowodowało szereg niekorzystnych zmian i zniszczeń. Zarówno w korpusie głównym, jak i skrzydle wschodnim na przestrzeni ostatniego półwiecza wprowadzono liczne ściany działowe, toalety itp., co powodowało stopniowe zacieranie pierwotnego układu przestrzennego.

Wielokrotnie większa od pierwotnej liczba korzystających na co dzień z budynku przez ponad 60 lat spowodowała nadmierne zużycie obiektu oraz

jego wyposażenia. Zaobserwowane obsuwanie się skarpy dawnego starorzecza wiślanego, na której zamek jest posadowiony, skłoniło władze miasta do rozpoczęcia długo oczekiwanej rewaloryzacji zabytku. Z uwagi na możliwość pozyskania z funduszy europejskich stosunkowo niewielkich środków (z uwagi na kończący się budżet unijny na lata 2004–2006) całość rewaloryzacji podzielono na dwa etapy. W pierwszym zamierzano wykonać niezbędne zabezpieczenia konstrukcyjne, podbić stare i zbudować nowe fundamenty, wprowadzić komplet instalacji niezbędnych do funkcjonowania obiektu oraz zaadaptować odnowione wnętrza piwniczne do pierwszej części ekspozycji muzealnej (wraz z jej urządzeniem). Etap drugi przewidziany na lata 2009–2011 ma za zadanie ukończenie rewaloryzacji i urządzenie kondygnacji nadziemnych zamku.

Jak wspomniano, po wykonaniu niezbędnych badań, ekspertyz i dokumentacji technicznej przystąpiono do podbicia fundamentów obydwu skrzydeł bocznych zamku. Jednocześnie przy skarpie, nad którą wznosi się korpus główny, wzniesiono potężne konstrukcje żelbetowe, które zapewnią na dalsze stulecia bezpieczeństwo całej budowli. Po wykonaniu tych prac przystąpiono do budowy fundamentów pod korpusem głównym.

Przy okazji przygotowywania dokumentacji technicznej pojawił się dość nieoczekiwany istotny problem. Zamierzając zaadaptować do celów ekspozycyjnych średniowieczne piwnice pierwotnego dworu wieżowego zwrócono uwagę, że prowadząca do nich stara klatka schodowa jest wąska, niska i stroma, tym samym nie spełnia więc wymogów stawianych obiektom użytku publicznego. Po różnych rozważaniach postanowiono zbudować pod korpusem głównym ciąg nowych piwnic (wykorzystując fakt budowy nowych fundamentów pod tą częścią zamku). Takie rozwiązanie wydaje się optymalnym: łączy piwnice skrzydeł bocznych w jeden ciąg, zaś zejście do kondygnacji podziemnej może być doprowadzone z poziomu parteru za sprawą nowej klatki schodowej, jaka równolegle do robót fundamentowych została zbudowana w pobliżu zamkowej wieży (i zarazem głównego wejścia do zamku). Ponieważ prof. Waław Krzyżanowski odbudowując zamek w latach 1928–1930 nadał mu cechy stylowe wczesnego baroku wazowskiego, dlatego też nowe piwnice pod korpusem głównym, jak i nowa klatka schodowa nawiązują do tego okresu w architekturze polskiej. Warto zaznaczyć, że nowa część piwnic służyć będzie w przyszłości jako swoiste centrum obsługi ruchu turystycznego. Tutaj zlokalizowano bowiem szatnię dla zwiedzających, toalety, punkt sprzedaży biletów, pamiątek i wydawnictw, a także niewielką kawiarenkę urządzoną w części nowych piwnic,

a w części w pomieszczeniach przyziemia ryzalitu północnego zamku. W okresie letnim kawiarnia może „wyjść” na zewnątrz, na okazałe i efektowne patio, jakie powstało poprzez powiększenie płaskowyzu zamkowej skarpy, kryjące pod ziemią wspomniane zabezpieczające konstrukcje żelbetowe, na zewnątrz zaś wybrukowane granitową kostką i okolone piękną balustradą wykutą z piaskowca. Projektując tę balustradę wzorowano się na otoczeniu klasztoru oo. Paulinów na krakowskiej Skałce.

Wykopując ziemię pod nowe fundamenty pod północną częścią zamku należało pogłębić bardzo płytką piwnicę z XVII wieku, jaka poprzedza ciąg komór piwnicznych znajdujących się pod skrzydłem zachodnim. Podczas usuwania kolejnych warstw ziemi natrafiono tutaj na dwa dobrze zachowane kamienne nadproża. Odkrycie to było sporą niespodzianką, gdyż zamek dzikowski właściwie – poza neogotyckim balkonem i kominkiem w Sali Sejmowej zaprojektowanym w końcu XIX wieku przez Sławomira Odrzywolskiego – nie posiada kamieniarki (sądzone więc do tej pory, że nigdy jej nie posiadał). Znalezione fragmenty portali świadczą o tym, że co najmniej do II połowy XVIII wieku przynajmniej niektóre wnętrza zamkowe były wyposażone w tego rodzaju elementy.

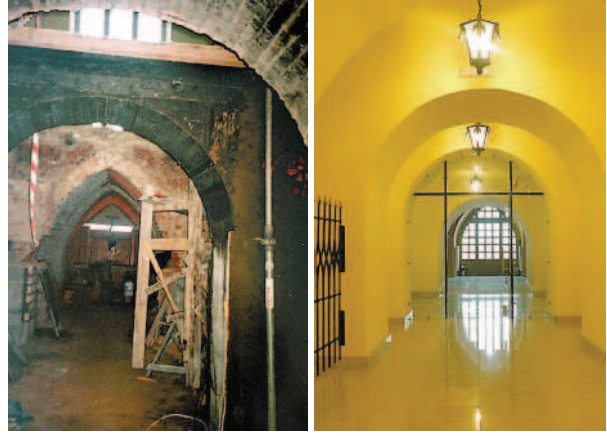
Jedno ze znalezionych nadproży wykazuje proste formy stylistyczne nawiązujące do renesansu. Drugie – nieporównanie bardziej okazałe – obok form zdobniczych typowych dla Odrodzenia, wykazuje też cechy manierystyczne, co potwierdza przypuszczalny okres powstania, tj. II ćwierć XVII wieku. Interesującym elementem tegoż nadproża jest wykuty na jego osi od strony dolnej krawędzi kolisty medalion ujęty w wieniec laurowy, w którym wyrzeźbiony jest profil głowy Dantego Aligierri. Obydwa nadproża zostały poddane konserwacji zachowawczej i umieszczone w ekspozycji urzędowej w piwnicy pod dawną kaplicą zamkową.

Ciekawym odkryciem był fragment średniowiecznego fundamentu zbudowanego z cegły. Znaleziono go przy ścianie kończącej pierwotny dwór wieżowy. Po odczyszczeniu relikw ten został odpowiednio wyeksponowany.

Innym, niezwykle interesującym odkryciem było natrafienie na doskonale zachowany, duży fragment bastei, stanowiący jedną ze ścian dwóch komór piwnicznych będących przedłużeniem ciągu piwnic należących do pierwotnego dworu wieżowego (nie było to wcześniej czytelne, gdyż poprzedni użytkownik zamku otynkował ceglane wcześniej ściany i sklepienia piwnic). Komory, o których mowa, ciągną się w kierunku północnym i pochodzą z okresu rozbudowy rezydencji, tj. I połowy XVII wieku. Najprawdopodobniej w wieku XVI do narożnika północno-wschodniego średniowiecznego dworu

Ryc. 1. Zamek w Dzikowie. Piwnica 1, przed i po remoncie
 Fig. 1. Dzikow castle. Cellar 1, before and after the renovation

Ryc. 2. Zamek w Dzikowie. Piwnica 2, przed i po remoncie
 Fig. 2. Dzikow castle. Cellar 2, before and after the renovation

Ryc. 3. Zamek w Dzikowie. Schody zewnętrzne, przed i po remoncie
 Fig. 3. Dzikow castle. Outside staircase, before and after the renovation

Ryc. 4. Zamek w Dzikowie. Piwnica 3 po remoncie
 Fig. 4. Dzikow castle. Cellar 3 after the renovation

Ryc. 5. Zamek w Dzikowie. Remont konserwatorski dachu
 Fig. 5. Dzikow castle. Conservation and renovation of the roof

dostawiono półkolistą w planie basteję obudowaną cegłą o układzie uskokowo-schodkowym. Kiedy sto lat później rozbudowywano rezydencję o skrzydło północne, nie rozebrano całkowicie bastei, lecz na dolnych partiach jej muru oparto sklepienia dwóch budowanych wtedy komór piwnicznych. To posunięcie sprawiło nie tylko, że do naszych czasów przetrwał zachowany wtedy fragment bastei, ale też i to, że o ile średniowieczne komory piwniczne to ciąg pomieszczeń ułożony w linii prostej, to rzut piwnic z XVII wieku przyjmuje kształt linii krzywej. Dzięki temu ta część wnętrza piwnicznych tworzy rodzaj nastrojowego zaułku.

Wszystkie odsłonięte spod wtórnych tynków sklepienia i ściany zostały odczyszczane i poddane konserwacji. Do piwnic wprowadzono wszystkie niezbędne instalacje techniczne (ogrzewanie podłogowe, oświetlenie, instalacje przeciwwłamaniowe i ppoż.); podłogi, wcześniej nie posiadające jakiegokolwiek nawierzchni, wyłożono cegłą klinkierową. Czynności te poprzedziły urządzenie w odnowionych piwnicach pierwszej części ekspozycji stałej. Złożyły się na nią wystawa zabytków archeologicznych i znalezisk z terenu zamku oraz cykl makiet architektonicznych i dioram prezentujących przemiany rezydencji dzikowskiej na przestrzeni pięciuset lat.

Spośród wyeksponowanych zabytków archeologicznych na uwagę zasługuje wyposażenie grobu wojownika, odkrytego przypadkowo w trakcie robót ziemnych pod wschodnią częścią korpusu głównego zamku. Już badania terenu zamkowego w Dzikowie prowadzone na przełomie XIX i XX wieku przez prekursorów archeologii polskiej Adama Honorego Kirkora i Włodzimierza Demetriewicza wykazały, że obszar obecnego zespołu rezydencjonalnego wchodził w skład starożytnej osady, jaka funkcjonowała tutaj w okresie wpływów rzymskich. Odnalezienie wspomnianego grobu datowanego na II w. n.e. potwierdza te ustalenia.

Inną, interesującą częścią wystawy otwartej w odnowionych piwnicach zamkowych jest pokaz ceramiki miechocińskiej. Jej produkcja wiąże się z okresem zakładania Tarnobrzega, tj. przełomem XVI i XVII wieku, kiedy fundatorzy i właściciele miasta Tarnowscy szukali możliwości zatrudnienia przyszłych mieszkańców ośrodka. Produkcja ceramiki wykonywanej w oparciu o miejscowe surowce okazała się przedsięwzięciem nad wyraz udanym. Chętnie kupowana na największych targach w dawnej Polsce – w Gdańsku i Elblągu, w XVII stuleciu trafiła nawet na zamek królewski w Warszawie na potrzeby dworu Jana Kazimierza. Ekspozowane fragmenty pokazują najważniejsze grupy stosowanych w XVI-XVIII wieku motywów zdobniczych: geometrycznych, figuralnych i architektonicznych. W tej ostatniej na szczególną uwagę zasługują naczynia pokazujące fragmenty kościołów i zamków (wieże, sygnaturki, mury obronne itp.).

Zakończenie remontu kondygnacji podziemnej zamku i udostępnienie jej do zwiedzania zbiegło się w czasie z początkiem prac przy wymianie dachu i adaptacji poddasza na cele użytkowe. Stało się to możliwe dzięki środkom uzyskanym w roku bieżącym z Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego.

Więźba dachowa zbudowana nad zamkiem po jego pożarze w 1927 roku była – podobnie jak cały obiekt – w bardzo złym stanie technicznym. Na ten stan rzeczy wpłynął fakt braku jakichkolwiek konserwacji i zabezpieczeń na przestrzeni 80 lat, jak i to, że od początku dach pokryty był zaledwie jedną warstwą dachówki karpiówki. Dzieła zniszczenia dopełniły pojawiające się z biegiem lat liczne ubytki pokrycia, jak i brak odpowiednich ofasowań i obróbek blacharskich. Po dokonaniu ekspertyzy mykologicznej wytypowano do wymiany część konstrukcji drewnianej (zwłaszcza belki tramowe). Z całego poddasza został usunięty gruz umieszczony tu niegdyś jako warstwa izolacyjna dla stropu piętra. Zastąpiono go znacznie lżejszą i cieplejszą warstwą wełny mineralnej. Jednocześnie znaczna część poddasza stanie się teraz kondygnacją użytkową. Zabezpieczona i częściowo zrekonstruowana więźba dachowa zostanie pokryta warstwą izolacyjną oraz dachówką karpiówką podwójnie układaną „w koronkę”. Hełm zamkowej wieży, sygnaturka oraz obróbki blacharskie są wykonywane z blachy miedzianej. Połączenia dachowe wyposażone będą w ozdobne, kute w metalu płotki przeciwśniegowe. Wobec planów odtworzenia w całym zamku ciągu komnat historycznych, tworzącego muzeum wewnątrz, na poddaszu znajdują się pracownie, magazyny oraz pokoje administracyjne i pomieszczenia socjalne dla jego pracowników. Dzięki temu tarnobrzesckie Muzeum Historyczne zyska zaplecze niezbędne do normalnego funkcjonowania. Roboty remontowe dachu i adaptacja poddasza zakończą się jeszcze w roku bieżącym, natomiast przeprowadzenie całości prac remontowo-konserwatorskich i adaptacji zamku w Dzikowie na muzeum oraz jego udostępnienie do zwiedzania planowane jest na koniec 2011 roku.

Streszczenie

Zamek Tarnowskich w Dzikowie, którego początki sięgają XV wieku, rozbudowany w XVII i XVIII wieku, po 1834 roku był rezydencją-muzeum, w którym ulokowano jedną z najwarteściowszych polskich kolekcji. Rezydencja spłonęła w 1927 roku, po czym została odbudowana przez

Abstract

The castle of the Tarnowski family in Dzikow, dating back to the 15th century, was expanded in the 17th and 18th century and after 1834 served as a residence-museum which housed one of the most valuable Polish collections. The residence burnt down in 1927, but was rebuilt in the early Baroque

prof. Wacława Krzyżanowskiego w stylu wczesnego baroku. Po II wojnie światowej użytkowany jako szkoła rolnicza, został doprowadzony niemal do ruiny. W roku 2007, dzięki środkom z Funduszy Europejskich oraz miejscowego samorządu rozpoczęto kompleksową rewaloryzację zabytku z przeznaczeniem na siedzibę Muzeum Historycznego m. Tarnobrzega.

I etap prac remontowych polegał na podbiciu fundamentów pod skrzydłem zachodnim pochodzącym z XV wieku oraz skrzydłem wschodnim wzniesionym w wieku XVIII.

Korpus główny z XVII wieku należało zaopatrzyć w fundamenty, których ta część zamku nie posiadała. Budując fundamenty postanowiono je zasklepić, tworząc w ten sposób nowy ciąg piwnic połączonych z komorami zlokalizowanymi pod skrzydłami bocznymi zamku.

Odczyszczenie wtórnie otynkowanych wątków piwnic ciągnących się pod skrzydłem zachodnim potwierdziło ich średniowieczną proveniencję. W skrajnej komorze południowej będącej podziemną kondygnacją wieży XV-wiecznego dworu stwierdzono istnienie motywu zendrówkowego. W komorze z XVII wieku będącej przedłużeniem piwnic średniowiecznych znaleziono fragment ceglanoego fundamentu z XV wieku oraz nowożytniej bastei. Była ona częścią systemu obronnego rezydencji. Zbudowana w XVI wieku, w następnym stuleciu została częściowo wykorzystana jako jedna ze ścian wspierających sklepienie nowej piwnicy. Podczas prac ziemnych prowadzonych w trakcie remontu podziemnej kondygnacji zamku natrafiono na dwa dobrze zachowane kamienne nadproża portali. Analiza stylistyczna wskazuje, że pochodzą one z I połowy XVII wieku, tj. okresu budowy obecnego korpusu głównego zamku. Obydwa nadproża mają formy renesansowo-manierystyczne, przy czym jedno z nich, o wytwornej dekoracji, posiada medalion z wyobrażeniem głowy Dantego Aligieri.

Po zakończeniu remontu piwnic i urządzeniu w nich ekspozycji muzealnej poświęconej historii zamku przystąpiono do remontu dachu i adaptacji poddasza, gdzie w przyszłości będą mieścić się pracownie i magazyny muzealne. Konieczna była wymiana części więźby dachowej oraz pokrycie całego dachu nową dachówką karpiówką. Istotnym elementem jest wzniesienie nowej klatki schodowej w skrzydle wschodnim, będącej zarazem rodzajem filara podtrzymującego nowe pomieszczenia na poddaszu. Remont dachu i adaptacja poddasza, które będą ukończone jeszcze w roku bieżącym, finansują Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego oraz gmina Tarnobrzeg.

style by Professor Wacław Krzyżanowski. After World War II, the building housed a school of agriculture and was almost completely ruined. In 2007, thanks to the financial resources from European Funds and local authorities a complex process of monument restoration began, in order to turn the castle into a new seat of the Historical Museum of Tarnobrzeg.

The first stage of renovation work included digging foundations under the west wing dating back to the 15th century, as well as under the east wing erected in the 18th century.

The main building from the 17th century also had to be provided with foundations which that part of the castle did not possess. While digging the foundations it was decided that they should be sealed up, thus creating a new row of cellars and joining them with the chambers located under the side wings of the castle.

Cleansing the re-plastered brickwork of the cellars stretching under the west wing confirmed their medieval origin. In the outermost southern chamber, which was the underground floor of the tower of the 15th century mansion, a decorative ceramic-brick motif was discovered. A fragment of brick foundations from the 15th century and another of a modern wall tower were found in the chamber from the 17th century, which was an extension of medieval cellars. The wall tower constituted a part of the defensive system of the residence. Erected in the 16th century, in the next century it was partially used as one of the walls supporting the roof of the new cellar. During the excavation work conducted during the renovation of the subterranean floor of the castle, two well-preserved stone lintels were discovered. Stylistic analysis indicated that they date back to the first half of the 18th century, so the period when the main building of the present castle was built. Both portal lintels represent Renaissance – Mannerist forms and one of them, decorated in a refined manner, has a medallion with the image of Dante Alighieri's head.

After finishing the renovation work in the cellars and furnishing them to house a museum exhibition depicting the castle history, renovation of the roof and adaptation work on the attic started, where museum workshops and storage rooms will be located in the future. It was necessary to replace a part of rafter framing and cover the whole roof with new tiles. The construction of a new stairwell in the east wing, which will also serve as a kind of pillar supporting the new rooms in the attic, will be a major undertaking. The renovation of the roof and adaptation of the attic, which are to be completed this year, are financed by the Ministry of Culture and National heritage and the district of Tarnobrzeg.